

Ana Hatları ile Ermeni-Türk İlişkileri İncelemeleri

M. Hakan Yavuz*

Türkiye'deki Türklerin, Ermenilerin ve aynı şekilde Yunanlıların durumu, klasik kader tragedyası tanımının tüm öğeleriyle birebir örtüşür. Lanet bütün halklara yayılmış ve bu halklar körü körüne, azap çekmek üzere yola çıkmışlardır. Bireyleri ne kadar kahraman olursa olsun bu, kahramanların değil, olsa olsa kurbanların tragedyasıdır... Dış güçlerin ulusalcı ve emperyalist hırslarına alet olan Yunanlıların ve Ermenilerin akıbeti, bir Hıristiyan dış gücün koruması altındaki azınlıkların nasıl lanetlendiğini gözler önüne serer.

1915 olaylarının değerlendirilmesine ilişkin tartışmalar, hem Osmanlı tarih yazıcılığındaki hem de tarihleri ve duyarlılıkları ortak olan Türk ve Ermeni ilişkilerindeki en hassas ve siyasi açıdan en tartışmalı soruları beraberinde getirir. Bu tartışmalar, ulusal tarih yazıcılığı, kolektif hafıza, kimlik ve de coğrafi olarak iç içe geçmiş iki ulusun kaderiyle yakından ilintilidir.

Bu makalede, Türklerin ve Ermenilerin günümüzdeki kimliklerini ve politikalarını

oluşturmak üzere, olaylara nasıl yaklaştıklarını, şekillendirdiklerini ve bazı detayları göz ardı ederken diğerlerini nasıl ön plana çıkardıklarını inceleyeceğim.

Geç Osmanlı Anadolu'su ve Ermeni halkının sınır dışı edilişi üzerine araştırmalar ile arşivlere erişimin kısıtlı olması ve her iki taraftaki suskunluk ve suçlamalar bu meseleyi karmaşık hale getirmiştir. Örneğin, Boston'daki Ermeni Devrim Federasyonunun (ARF) arşivleri bazı araştırmacılara kapalıdır. Türkiye'de ise, askeri arşivler dışındaki Osmanlı arşivleri ancak 1990'larda tamamen erişilebilir hale gelmiştir. Osmanlı tarihi yazıcılarının ve Ermeni soykırım incelemelerinin ileri sürdüğü bilgiler ise çok sorunludur. Ya birbirlerini aşağılamayı ya da yeni sınırlar oluşturacak mitler yaratmayı hedefledikleri için, her iki taraf üzerindeki çalışmalar da katı siyasi sloganlar yaratmıştır. Bu özel sayıda, farklı araştırmacılar Ermeni konusuna hukuk, tarih ve siyaset bilimi açısından yaklaşılmaya çalışmışlardır. 1915 olaylarına ilişkin Türk ve Ermeni tartışmalarını ele alan bu makaleleri daha geniş bir bağlamda sunmak için, öncelikle birkaç temel soruyu ortaya koyduktan sonra, 1915 olaylarının açıklanmaya çalışılmasında soykırım kavramının neden sorunlu bir mesele olduğuna dair sebepleri sunacağım. İkinci olarak, bu makalelerden bağımsız olarak halihazırdaki taban tabana zıt sistemleri ortaya koyacağım.

Geç Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Soykırım Kelimesi Önemli mi?

Bu özel sayıdaki sorular üç alana odaklanmaktadır:

(1) Tartışmanın Doğası: Bu, bilimsel mi, siyasi mi yoksa hukuki mi? Son 45 yıldır üzerinde tartıştığımız problem nedir? Kimin tartışmasıdır? Yabancı meclisler niçin Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanımasını öngören kararlar çıkartmaktadır?

(*) Prof. Dr.,
(**) Çev: Mustafa Soysal.

İslamofobi ve Oryantalizm gibi terimler tartışmaya nasıl dahil olurlar? Dış müdahaleler tartışmayı körükler mi yoksa yatıştırır mı?

(2) Tartışmanın şekillendirilişi: Ermeni toplulukları olayların etnik temizleme, tehcir, katliam veya sivil savaştan ziyade, niçin ilk olarak 'soykırım' ı oluşturduğu konusunda ısrar etmektedir? Ermeni-Osmanlı ilişkilerini soykırım bağlamında incelemek ne kadar yararlıdır? Soykırım kelimesi bu iki ülke arasında köprü kurarak ortak bir anlayış oluşturmada ne kadar yararlıdır?

(3) Olayın kendisi: Birinci Dünya Savaşında Ermeniler ve Osmanlı devleti arasında ne oldu? Ermeni Devrim Örgütleri ve ayaklanmaları, Osmanlı bürokratlarına Ermenilerin nihai amaçları hususunda ne düşündürdü? Osmanlı devleti tehlikeyi ve aşırı tepkiyi gözünde mi büyüttü? En sadık millet nasıl ve neden bir düşman konumuna düştü? Soykırım tezleri niçin Ermeni Devrim Örgütlerinin şiddet yöntemlerini, ideolojisini ve Rusya ile yakın işbirliklerini tamamen görmezden gelir? Ermeni ve Osmanlıların sancılı tarihlerini anlamak isteyişimizdeki amaç ve sonuç arasındaki bağlantı nedir? Ayrıca, iddiaya ilişkin ne tür kanıtlar (arşiv, sözlü tarih, anılar, kolektif hatırlama, misyonerlik raporları, mahkeme delilleri, vs.) önem arz etmektedir?

Soykırım İncelemesi - Tarih Yazıcılığı Karşıtlığı

Soykırım hukuki bir terimdir. Bu olayların soykırım olup olmadığı sonucuna varmak için, soykırım tanımının iki özelliğinin belirtilmesi gerekir: (a) bir etnisiteye, dine, ırka veya ulusal bir gruba mensup üyelerin fiziksel olarak öldürülmesi; ve (b) böyle bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin 'öyle denildiği gibi' Ermenileri yok etme amacının olup olmadığını ya da can kayıplarının, rakamlar ne kadar büyük olursa olsun,

hükümetin algıladığı bir güvenlik tehdidini ortadan kaldırma amacının mı yoksa daha homojen bir ülke oluşturma amacının mı beklenmeyen bir sonucu olup olmadığını saptamak mahkemeye bağlıdır.

Soykırım ifadesi ile ilgili karşımıza çıkan ilk zorluk, soykırımın hukuki bir terim olması ve tarihi araştırmalara olanak vermesidir. İncelikli savlarıyla Ermeni davasının önde gelen uzmanlarından olan Donald Bloxham, soykırımın tarihsel bir kelimedenden ziyade hukuki bir terim olduğunu, tarihçilerin olayları geliştiği gibi anlamaya çalışmalarından ziyade, olayların vukuundan sonra ileri sürülen mahkeme hükümleri için tasarlanmış olduğunu uygun bir biçimde öne sürmektedir. Aslında soykırım terimi, kurban ve kurban eden çatışmasının ahlaki açıdan tahlilini hedefler; her zaman bir amaç arayan savcı niteliğindedir; bu toplulukların veya hareketlerinin iç çeşitliliklerini görmezden gelir; illiyet bağını, ihtimal ve insan faktörünü göz ardı eder. Kurban ve kurban edenin arasındaki bu tartışma tarihsel bir tartışma değil, ahlaki bir tartışmadır. Olaylar zincirini ve insan etkisinin rolünü anlamak için meseleyi ahlaki olarak ayrıştırmak daha sonra ne olduğunu ve nasıl olduğunu anlamaya çalışmalıyız. Bir başka deyişle, olaylar, aktörler ve geçmişin şartları teleolojik olarak, yani failerin suçluluklarını kanıtlamak için geriye doğru bir bakışla, incelenmelidir.

Bir tarihçinin temel görevi, eldeki tarihle ilgili materyallere dayanarak geçmişte ne olduğunu açıklamak ve anlamak iken, bir soykırım bilgininin görevi, tıpkı kanıtları kullanan bir avukat veya savcı gibi, yaşanan olayların soykırım olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağını ortaya koymaktır. Kanıtları analiz ederek geçmişi anlama ve açıklama amacı, bu yüzden, kanıtlama görevinden tamamen farklı bir görevdir. Ne yazık ki, pek çok soykırım uzmanı tüm suçların en büyüğü olan soykırımı kanıtlamak üzere davayı sabitlemek için savcı gibi çalışmaktadırlar. Son yıllarda, Uluslararası Soykırım Uzmanları

Derneği soykırım davalarını ‘oylama’ yoluyla karara bağlamaya başladı. Soykırım uzmanlarının ve tarihçilerin misyonları ve yöntemleri çok farklıdır ve bunların karıştırılmaması gerekir. Bir tarihçinin düşünme ve yazma tarzı, bir davanın soykırım olduğunu kanıtlamaya çalışan bir hukuk uzmanınıninkinden farklıdır. Bir hukuk uzmanı yasayı davaya dahil etmekle yükümlüdür. Hukukçuların genel eğilimi yargılama yönünde iken, tarihçilerin görevi taraf tutmadan anlamaktır.

Tarihçi kurbanın ve failin kim olduğunu bulmaya takılmadan nedensellik ilişkilerini araştırır. 1915 olaylarını soykırım olarak niteleyenler, genellikle inkarcı olarak damgalanırlar ve susturulurlar veya meşruiyetlerini yitirirler; bu da soykırımın sağlıklı bir şekilde tartışılmasını engeller. Resmi Türk tarihçiliğini eleştiren siyasi aktivist Baskın Oran, katı Türk tutumunun altındaki sebebin soykırım kelimesi olduğunu öne sürer ve Ermenilerin 1915 olaylarını soykırım olarak adlandırmaları için çağrıda bulunur. Aslında, son yıllarda, geçmişin iki yüzünün konuşulması için gerekli entellektüel ortamı sağlamak git-tikçe zorlaşmıştır. Örneğin, Ermeni ve Türk İncelemeleri Çalıştayı (WATS) tarafından organize edilen bir dizi konferansa, olayları soykırım çerçevesinde incelemek istemeyen uzmanların davet edilmemesi, bu konferans serilerinden çıkan kitaplarda tarihin Ermeni versiyonuna karşı gelecek tek bir makalenin olmaması sonucunu doğurmuştur. Dolayısı ile, bu konferanslarda Ermeni ve Osmanlı devleti arasındaki ilişkileri şekillendiren olaylar soykırım olarak nitelendirilerek, tarihsel araştırma kapsamından çıkartılmış, ahlaki ve hukuki araştırmalar alanına dahil edilmiştir.

1915 olaylarının katliam veya sürgün olarak adlandırılmasından ziyade Ermeni Soykırımı olarak değerlendirilmesindeki ısrar, sadece iki yönlü bir tarihçiliğe sebebiyet vermez, aynı zamanda olayların gerçek yüzünün anlaşılabilceği ortak bir zemin oluşturma ihtimalini de ortadan kaldırır. Birbiriyle yarışan bu iki tarihçilik arasındaki tartışma-

nın merkezinde 1915 olaylarının nasıl adlandırılacağı yer almaktadır. Damgalama ve şekillendirme politikaları olayların aslının anlaşılmasının önündeki en büyük engeldir. Bu tartışma, aynı zamanda, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını da engellemektedir. 97 yıl önceki olayları ahlaki çerçeveye oturtan soykırım kavramı üzerindeki ısrar, karşılıklı ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmadığı gibi, bu tür çabaları tamamen engellemekte ve geçmişteki Müslüman Osmanlı ile Ermeni toplulukları arasındaki iç çeşitliliği de yok saymaktadır. Kurban ve kurban edenleri öne çıkaran bu tutum, tüm sorumluluğu Ermenilerden soyutlayarak Osmanlı kurban edenlerine yükler ve ortaya suçsuz bir kurban çıkarır.

Soykırım kavramı, tanımı gereği, soykırımın belirli bir amacına odaklanır ve Ermeni tarihçiliği amacı sonuçtan ayrı tutmaya çalışır: Ermeni halkının Anadolu’dan uzaklaştırılması. Sonuçtan Türkleri sorumlu tutan bu yaklaşım bunu bir soykırım olarak adlandırır. Bu tür bir damgalama bu olaylar dizisinin neden ve nasıl olduğunun açıklanmasına dair ihtimalleri tamamen ortadan kaldırır ve Ermeni tarihçiliğini, bu katliam ve sürgünlerin Türkler tarafından organize edildiğinin ve planlandığının kanıtlanmasına indirger. Böylesine siyasileşmiş bir tarihçilik anlayışı son yıllarda pek çok Türk araştırmacıyı çalışmalarında bu olayları incelemekten alıkoymuştur.

Bugün, önde gelen Osmanlı İmparatorluğu tarihçileri soykırım kelimesini kullanmazlar ve şu soruyu sorarlar: Sürgünler ve büyük katliamlar niçin yaşanmıştır? Ve nasıl olmuşlardır? Ne Ermeniler ne de Türk bilginleri bu iki millet arasında ne olduğunu tekrar kafalarında canlandırmak için milliyetçi ideolojiden sakınırlar.

Soykırım uzmanlarının temel misyonu, Ermenilerin yaşadığı acıların Türkler ve tüm dünya tarafından soykırım olarak tanınması için mücadele vermektir. Soykırım etiketi üzerindeki bu inatçı ısrar, soykırım uzmanla-

rının ve pek çok Ermeni tarihçinin, Osmanlı ve farklı Ermeni toplulukları arasındaki tüm tarihin ve karşılıklı ilişkilerin soykırım ekseni yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu teleolojik yaklaşım Ermeni tarihçiliğine yön verir. Bu yüzden, soykırımın varlığını kanıtlama çalışmaları 1915 olaylarının öncesi ve sonrasındaki bütün ilişkileri tayin eder. Bunun aksine, bu özel sayı, Osmanlı-Ermeni ilişkilerini, tarih alanına geri çekerek, soykırım kelimesinin hukuki bir terim olduğunu ve Ermeni davasına dahil edilirken, davanın tarihçiler tarafından daha dikkatli incelenmesi gerektiğini vurgulayarak incelemeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın Çerçevesi: Rakip Epistemik Topluluk

Trajik olayların ve Ermeni topluluklarının sürgün edilmesinin açıklanmasında bir kaç rakip (eşdeğer) çalışma mevcuttur. 1915 olaylarının nasıl yorumlanacağı konusunda iki epistemik topluluk vardır. İlk gruptaki uzmanlar olayların sonucunun soykırımı oluşturduğunu, Türklerin fail, Ermenilerin ise suçsuz kurbanlar olduğunu kabul eder. 1915 olaylarını gerçekten soykırım ve Türklerin de fail olduğunu kabul ederken, kendi sonuçlarına dayanarak amaçları ortaya koymaya çalışırlar. Ancak, aynı epistemik topluluk içinde, farklı, hatta birbirleriyle çelişen nedensel açıklamalar sunarlar. Sebepleri İslam'dan Osmanlı devlet yapısına, Türk milliyetçiliğinden, İttihat ve Terakki liderliğine kadar çeşitlidir. Tüm eylemi Osmanlı Türklerine yüklerler ve Ermenileri Osmanlı'nın eylemlerinin sonuçlarından etkilenenler olarak görürler; öte yandan, Ermeni devrim örgütünün faaliyetlerini ve işgalci dış güçlerle yaptıkları yakın işbirliğini neredeyse hiç sorgulamazlar. Bir başka deyişle, bu gruptaki uzmanlar olayları Ermenilerin tecrübelerine dayanarak açıklarlar. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin, olayları soykırım olarak tanımasını ve hukuki yaptırımlarına cevap vermesi gerektiğini kabul ederler. Sonuç olarak, bu grubun ilk soruları (Türkler, denildiği gibi, Ermenileri neden

yok etme amacındaydılar?) çok sorunludur. Osmanlı liderlerini fail olarak ele alırlar ve Ermenilerin, Osmanlı'nın Ermenileri düşman olarak görmeye başlamasındaki algı değişimine sebebiyet veren eylemlerini asla anlamaya çalışmazlar.

İkinci epistemik topluluk da bazı belirgin ortak sanılara sahiptir. Ermeniler de, tıpkı İttihat ve Terakki liderliğinin olduğu gibi, kendi taraflarının aktörleriydiler ve 1915 olaylarının, Ermeni siyasi faaliyetleri ve Osmanlı devleti arasındaki karşılıklı çerçevesinde anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca, soykırım kelimesinin objektif soruşturmaları engellemediği konusunda ısrar ederler, çalışmaları kurban ve fail şeklinde ikiye ayırmaya çalışırlar ve olayların altında yatan sebepler ve yönlendirmeler üzerinde görüş ayrılıkları yaşarlar. Bazıları olayları toplu katliam (kıtal) olarak ele alırken, bazıları bunu devletin güvenliği koruma konusundaki yetersizliğinin istenmeyen sonuçları olarak görür, yine bazıları olayları gözü dönmüş İttihat ve Terakki liderlerinin giriştiği katliam olarak yorumlarlar. Sunulan bu farklı sebep-sonuç kalıpları, Osmanlı bürokrasisine, Ermeni örgütlerine ve birbirlerini algılayış biçimleriyle, ötekileştirme sürecine odaklanırlar.

Epistemik Topluluk 1: Soykırım Çerçevesi

Türkler aleyhinde soykırım hükmü veren uzmanlar arasında bile bu olayların gerçek tarihi, yani bunun Ermenilere karşı ideolojik (İslamizm veya Türk milliyetçiliği gibi) bir kinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı, planlanmış bir girişim veya savaş cephelelerinde başarısız olan Osmanlı stratejilerine bir tepki olup olmadığı, büyük Avrupa güçlerinin olaylarda bir rolü olup olmadığı, ile ilgili bir görüş birliği yoktur. Bu gruptaki uzmanlar sürgünün sonuçlarını açıklamak için birbirine eşdeğer dört sebep öne sürerler. Bu sebepler: din (İslamdaki zimmi anlayışı); milliyetçilik (ırkçı ideolojinin Türk milliyetçiliğini yönet-

mesi ve Türkler için homojen bir vatanın oluşturulması ve birliği engelleyen Ermenistan'ı kazıyarak daha büyük bir Türk imparatorluğu kurma mantığı); otoriter ve teokratik Osmanlı devlet yapısı; ve İttihak ve Terakki liderliğinin intikam odaklı politikaları.

Din ve milliyetçilik üzerinde ısrar edenler katliamların devlet tarafından planlanmış ve organize edilmiş olduğunu belirten, taammüden tezini savunmaktadırlar. Bu uzmanlar, Osmanlı Ermeni halkının yok edilmesini, Osmanlı devletinin 1890'lardan 1908 ve 1912'lere kadar uzanan, önceden başlatılmış gizli bir planının hayata geçirilmesi olarak değerlendirirler. Ermeni katliamlarının başlangıç tarihine dair büyük bir karışıklık söz konusudur ve bu konudaki kaynaklar çelişkili tarihlere referans vermektedir. Bir görüş olayların tesadüfi olduğunu veya savaşın soykırım olarak adlandırılmasını reddeder; onun yerine şunlar üzerinde durur: (a) İslam'daki zimmi kavramı, (b) Türk milliyetçiliği ve pan-Türk birliği oluşturma hedefi, (c) Anadolu Ermeni topluluğunun yıkılmasının ana nedeni olarak Osmanlı geleneği. Bu tez Büyük Savaşın, Hıristiyan toplulukları ortadan kaldırarak homojen bir Türk veya Müslüman vatani oluşturulması için beklenen fırsatı veya mazereti yarattığını öne sürmektedir. Taammüden tezi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ermeni topluluğunu gizli planlara göre yok etme amacının olduğunu ileri sürmektedir. Yıkım tohumlarının önceden ekildiğine yönelik bu uzmanlar, ya Ermenilerin İslam'daki zimmi anlayışı çerçevesinde ikinci sınıf statüsünü ya da Türk milliyetçiliğinin altını çizerler.

Vahakn Dadrian, Taner Akcam ve Peter Balakian, bu tezin önde gelen uzmanlarıdır. Ermeni soykırım incelemesinin duayeni olan Dadrian, eğitimini Almanya ve Birleşik Devletlerde almış ve üniversite profesörlüğünden ayrılmadan önce yıllarca ders vermiştir; İslam'ı (son yıllarda Türk milliyetçiliğine de değinmiştir) soykırımın temel nedeni olarak görür. Ermeni Soykırımının Tarihini (The History of the Armenian Genocide) inceleyen Malcolm Yapp şunu öne sürer:

[Dadriann] olayların aslını ve nasıl meydana geldiğini araştıran bir tarihçi gibi değil, mahkeme sürecindeki bir davayı yürütmeye çalışan bir avukat gibi davranmaktadır. Sanıklardan, yani daha göz önünde olduğu için önce Almanya'dan daha sonra Türkiye'den, suçlarını itiraf etmelerini istemektedir. Ancak bu olayları oluşturan şartların yeterince açık olmadığını gözden kaçırmaktadır: büyüyen Ermeni milliyetçiliği, Rusya'nın istekleri, Osmanlıların korkusu, savaş paniği ve disiplinsizliği. 1915 olayları, Osmanlıların doğuda Ruslar (pek çok Ermeni desteklemiştir) tarafından geri püskürtülürken, batıda Çanakkale'deki hareketlere maruz kaldığı dönemde vuku bulmuştur. Dadrian kendi uzun plan teorisine o kadar bağlıdır ki ihtimal öğelerini genellikle gözden kaçırır.

Soykırım Müzekkeresi'nde (Warrant for Genocide), Dadrian çatışmayı Türk ve Ermeniler arasındaki eski bir nefret olarak içselleştirir. Osmanlı devletinin İslami bir devlet olduğunu ve 1839 Tanzimat'ından sonra Büyük Güç'lerin dayattığı İslam'ın doğası gereği farklı dine mensup olanların siyasi eşitliğine müsamaha edilmeyişi anlayışını öne sürer. Dahası, 19. yüzyılın sonundaki reformlar İslam ile örtüşmüyordu ve bu uyumsuzluk soykırıma neden olmuştur. Dadrian'ın anladığı şekli ile, İslam, Hıristiyanlar ve Müslümanların siyasi eşitliğini inkar eder. Dadrian'ın kitabı ile ilgili incelemesinde, Mary Schaffer Conroy şunu tartışır:

Bu kitap, katliamların ihtimali üzerine özenli analizler ve bazı ilginç görüşler içermesine karşın, çok fazla teoriye ve bilgiye dayalı tahmin içermektedir, gerçeklere ve Türk arşiv kaynaklarına çok az dayanmaktadır. Bu yüzden, katliamların uzantısı ya da onlara istinaden Türklerin motivasyonu veya suçlulukları hakkında tatmin edici sonuçlara ulaşılmamasına izin vermemektedir... Ancak, bu kitabın en büyük kusuru polemikçi havası, kabataslak oluşu ve Türk arşivlerini kullanmayışıdır. Böylece, kitap, Osmanlı-Kürt ilişkileri hakkında ilginç görüşler ve Türk dev-

let adamlarının Ermeniler hakkındaki kişisel görüşlerini sunarken, ve Türklerin Ermenileri katlettiğine dair ikna edici teoriler ortaya koyarken, bu teorileri ikna edici bir biçimde belgelendirmez. Bu yüzden bir bütün olarak tatmin edici değildir. Bu kitap esaslı bir tarih çalışmasından daha çok bir gazetecilik çalışmasıdır ve tavsiye edilmez.

Dadrian'ın bakış açısına göre, 19. yüzyılda Müslüman Osmanlı yönetimindeki Ermenilerin tarihi, esaret, bastırılmışlık ve bir dizi soykırım amaçlı katliamdan oluşmaktadır. Baskıdan soykırım amaçlı katliama kadar uzanan bu geçişi, Ermenilerin siyasi eşitlik talebi ve İslami devletin bu isteğe karşı çıkması olarak açıklar. Sultan ikinci Abdülhamid dönemindeki katliamı 'prova olmasa da birinci dünya savaşındaki soykırıma bir giriş mahiyeti' olarak görür. İncelemesi daha çok İslamizm ya da Türk milliyetçiliği gibi düşünsel etmenlere dayanır ve devlet bürokrasisinin neden ve nasıl tepki verdiğini anlamaya yardımcı olacak yapısal etmenleri neredeyse hiç dikkate almaz.

Dadrian, Anadolu'daki farklı dini topluluklar arasındaki değişen güç ilişkilerine vurgu yaparak, Ermeni topluluğu arasındaki iç iktidar kavgalarını ve değişimleri göz ardı eder. Kendisini soykırım uzmanı olarak nitelendirdiğinden, görevinin sonuçlara dayanarak, Türklerin soykırım amaçladıklarını kanıtlamak olduğuna inanmaktadır. Bu süreç içerisinde, sonsuz bir çatışma halinde bulunan ikiye bölünmüş Müslüman Ermeni topluluğu karşıtlığını tefsir eder. Kısacası, detaylı bir inceleme, Dadrian'ın düşünsel görüşünün Osmanlı politikasının laik doğasını yanlış yorumladığını ortaya çıkarır. Osmanlı İmparatorluğu Müslüman bir imparatorluktu, fakat teokratik değildi.

Dahası, İslam değişmez değildir ve farklı yorumlara açıktır. Ermeni toplulukları ve Osmanlı devleti arasındaki 600 yıllık uzun tarihi, tutsaklığa, bastırılmaya ve soykırıma indirgemek genel olarak İslam'ı, özellikle de

Türkleri aşağılamaya yönelik siyasi bir teşebbüstür. Bu olayların soykırım amaçlı olduğunu kanıtlamak için geçmişin böylesine çarpışık bir şekilde yorumlanması sorunlu bir yaklaşımdır. Dadrian'ın bakış açısına göre, İslam katı olduğundan ve dini azınlıklar için siyasi eşitliği kabul etmediğinden soykırım kaçınılmazdır. İslam ilahiyatının çeşitliliği hoş görmediğini öne sürmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğasını yanlış yorumlar: Osmanlı toplumu etnik ve dini olarak her zaman heterojendi ve bu çeşitliliği millet sistemi ile kurumsallaştırmıştır. Aslında, Dadrian'ın Hıristiyan Ermenilerin Doğu Anadolu'dan sürgün edilmesini, İslamı canavarlaştırarak anlatışı, kamu hayali için güçlü bir kanıt olabilir; ancak gerçekte bu özcü ve kaba bir Oryantalizm'den öteye gitmez.

Bir diğer baskın yaklaşım da bu toplulukların sürgün edilmesini, milliyetçi düşünceleri doğrultusunda hareket eden Genç Türklerin planlanmış bir projesi olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu gruptaki uzmanlara göre, Türk milliyetçiliği ırkçı, faşist, militarist ve İslami cihat düşüncesiyle örülüdür. Ermeni milliyetçi tarihçiliği konusunda önde gelen bir figür olan Richard G. Hovannisian, Ermenileri sadakatsiz ve hain yapan şeyin Türk milliyetçiliği olduğunu ve bu canavarlaştırmanın sonunda Ermeni topluluklarını yıkıma uğrattığını öne sürer. İkinci düzenlenmiş cildinde, Hovannisian ve diğer yazarlar, Türk milliyetçi ideolojisinin militarist doğasına dikkat çekerler. Hovannisian'ın üçüncü düzenlenmiş cildi de soykırımın sebepleri ile ilgilenmeyi hedefler ve Ermeni soykırımını açıklamak için çeşitli sebepler ortaya atar. Bu ciltte, yine, Türk milliyetçiliği ve Osmanlı devletinin baskıcı doğası soykırımın temel nedeni olarak vurgulanmıştır. Bu düşünsel açıklama hatalıdır. Eylemi ideolojik bağlılık ile açıklamaya çalışarak, sosyo-politik bağlamı göz ardı etmektedir. Daha iyi bir sonuç elde etmek için tarafların birleşmesi ve yapısal tartışmalar üzerinde durulması gerekir.

Olayları soykırım olarak değerlendirmeden önce, soykırım amacının olup olmadığına bakılmalıdır ve böyle yaparken de tarihçi, faili suçlayan bir savcı vazifesi görür. Olaylara sadece kurbanın gözünden bakmak, kısıtlı yorumlamalara sebep olur. Bu bakış açısı pek çok açıdan problemlidir. Batı Emperyalizmini ya da Ermeni devrim örgütlerinin ayaklanma taktiklerini hesaba katmaz ve Balkanlar'dan ve Kafkaslardan Müslüman'ların sürgün edilişinden kaynaklanan demografik baskıyı görmezden gelir.

Bu yeni mülteciler ve yerleşik halk, yerel hükümet kanunlarına bağlı kalarak, Ermenileri ayaklanmaktan vazgeçirmeye veya durdurmaya çalışmışlardır. Dahası, yeni vergi kanunlarının etkisini ve yerel ürünler pahasına Avrupa mallarının Osmanlı bölgelerine girmesini görmezden gelmişlerdir. Kısacası, 1838 ticaret anlaşması Hıristiyan Ermenileri bir kabzımala dönüştürmüş, yerel ve bölgesel ticarete egemen olmalarına yardımcı olmuştur. Bunun akabinde, ekonomik durumları gittikçe kötüleşen Müslüman topluluklarının aksine, zenginleşmiş ve gözle görülür bir Ermeni tüccar sınıfı oluşturmuştur. Bu ekonomik koşullar Ermeni Hıristiyanlara karşı dini-etnik bir bilincin artmasına yardımcı olmuştur. Ermeni Hıristiyanlar üzerindeki Avrupa müdahalesi ve Avrupa büyükelçilikleri tarafından aldıkları hukuk dışı koruma, iki dini grup arasındaki iç ilişkileri olumsuz etkilemiş ve çoğu Müslüman, Hıristiyan komşularını sadakatsiz ve Batı emperyalizminin beşinci kolu olarak görmeye başlamıştır. Sonuç olarak, bu siyasi ve kültürel yapıya dayalı etmenlerin neden Yunanlılar veya diğer benzer azınlıkların değil de, sadece Ermenilerin katledilmelerine sebep olduğunu anlamak için Ermeni isyan örgütlerinin yapısı, talepleri ve eylemlerini incelememiz gerekir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde veya sonrasında gelişmiş ve yaygın bir Türk milliyetçiliği yoktu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncelikli amacı yeni bir ulus yaratmak değil, Osmanlı devletini devam ettirmektir.

Bir başka deyişle, Türk milliyetçilik ideolojisinin, İttihat ve Terakki'nin siyaseti ve eylemlerinden etkilendiğini ve yönlendirildiğini iddia etmek yerine, CUP'un çelikili siyasetini yeni oluşmakta olan problemlerin üstesinden gelmek için alınmış, geçici çözüm kararları olarak ele almak daha inandırıcı olur. Dahası, Türkçülük, devleti kurtarmak ve toprak kaybını durdurmak paralelinde ortaya çıkan İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarını da kapsayan bir kimliktir. Öncelikli amaçlarının devletin korunması olduğu ve İttihat ve Terakki liderleri milliyetçi söyleme sadece sözde bağlı oldukları için, soykırımın Türk milliyetçi ideolojisinin sonucunda olduğunu söylemek zordur. İttihat ve Terakki Cemiyeti imparatorluk fikrine çok sadık kalmıştır ve milliyetçilikten ziyade emperyal devlet geleneği ışığında hareket etmiştir.

Akcam ve Balakian gibi uzmanların yaptıkları şey, genel anlamda Dadrian'ın görüşlerini yeniden değerlendirmektir. Örneğin, Akcam birkaç kolaylaştırıcı etmen sunmaktadır: (a) Balkan Savaşlarındaki yenilgi,, (b) Müslüman mültecilerin ızdırabı ve büyük kitleler halinde sürgün edilmeleri; ve (c) Birinci Dünya Savaşı. Dadrian, Akcam ve Balakian çalışma alanlarını suç hükmünü soykırım failine giydirdikleri, Osmanlı hükümeti ve Türklerin soykırım yaptıklarını kanıtlamak üzere yola çıkmış bir mahkeme davasından farksız ele alırlar. Bu grup, soykırım çerçevesini, anlamak için değil, soykırım kelimesini karışık bağlamlara dahil ederek bir karar kılma için kullanırlar. Bu mahkeme-odaklı-akademik etkinlik sırf failin suçunu göstermeye yöneliktir. Ancak, 1915 olaylarının sebepleri, işleyişi ve sonuçları üzerine yapılan araştırmalar henüz sonuçlanmamıştır. Hiç bir tarafı canavarlaştırmadan, var olan anlatıları sorgulamak üzere entellektüel çerçeveyi genişletmek önemlidir.

Ermeni topluluklarının yok edilişini, sonuçlarına bakarak soykırım olarak ele alan diğer uzmanlar da vardır, ancak bu özcü tezi kabul etme eğiliminde değillerdir. Onlar, bu

kasıt görüşünü reddederler ve kendi işlevsel-lik görüşlerini geliştirirler. Daha incelikli olan bu tez üç iddiaya dayanır: Öncelikle, bu, tek bir emir veya plana dayanmayan, zaman içerisinde gelişmiş bir soykırımdır; ikinci olarak, topyekun savaş mantığı, savaşın öngörülebilir aşırılıklarını istemeyerek soykırıma dönüştürmüştür; ve son olarak, Balkanlardaki yenilgiler ve Osmanlı devletinin yıkımından dolayı duyulan endişe Türk-Ermeni çatışmasını kontrol edilemez biçimde artırmıştır. Yapısalcı açıklama devlet içi aktörlere, uluslararası sisteme, topyekun savaşın doğasına, rejim türlerine, devrime ve modernliğe odaklanır.

Bu grup, olayların temelinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etnik bazlı ve homojen bir ulus devlet yaratma kararının olduğunu öne sürer. Bunlar, 1915 olaylarını ayrıntılı bir kastı bulunmayan bir eylem olarak yeniden yorumlayan daha yapısal-işlevselci bir yorum sunarlar. Zimmi veya Türk etnisitesinin geleneksel tanımlarına dayanmaktan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün temel sebepleri olarak kötüleşen savaş koşullarını, Türklerin ellerinde kalan son bölgeleri de alan Batı emperyalizmini, işgalci Rus birlikleriyle Ermenilerin ittifakını görürler. Kasıt tezine karşı çıkan bu uzmanlar, soykırımın topyekun savaşın sonucu olduğunu, Ermenileri yok etmek için önceden düşünülmüş bir plan veya hedef olmadığını öne sürerler. Yine, soykırım iddiası üzerinde, sonuç-odaklı olarak ısrar ederler, yani sonucu bakımından Ermenilerin başına gelen şey soykırım veya soykırım niteliğindedir. Bunun arkasında bir soykırım ideolojisinin veya Ermenileri yok etmek üzere geliştirilmiş açık bir planın olmayabileceği, fakat pragmatik ve rastlantısal sebeplerden ötürü gelişmiş bir soykırım politikasının olabileceğini ileri sürerler.

Soykırımın sebepleri olarak yapısalci-siyasi etmenler üzerinde ısrar eden Rober Melson da soykırımın üç şartının olduğuna inanır: devrimci ve radikal bir ideolojinin olması, devrimci bir siyasi örgüt ve savaşın radikalleştirici etkileri. Başarılı bir radikal dev-

rimci sistem, radikalleşmiş ve öfkeli azınlıkları oluşturur. 1908 Genç Türkler devriminden sonra iktidara gelenler ve onların ideolojileri, Balkan savaşlarından ve diğer savaşların etkilerinden daha da radikalleştirilmiştir. Bu radikalleşmiş ideoloji, sonuçta, Anadolu'yu Türklerin ve Ermenilerin ortak yurdu olarak görmemiştir. Savaş şartları, dikta iktidarları ve devletlerinin geleceği hakkında büyük kaygı yaratmıştır. Bu koşullar altında, öncü İttihat ve Terakki, Ermeni topluluklarını yok etmeyi seçmiştir. Michael Mann, toplu öldürmelerin yaşandığı ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasi koşulları incelemektedir. Tek bir etkene odaklanmak yerine, toplu öldürmeleri açıklamak için bu etkenlerin hepsini zehirli bir karışım olarak incelemektedir.

Ermeni davasındaki incelemesinde, Mann, İttihat ve Terakki hükümetinin soykırım niyetinin planlı olduğuna dair kasıt tezini reddeder ve İkinci Abdülhamid döneminden İttihat Terakki'ye kadar olan dönemdeki Osmanlı politikalarının radikalleştirilmesinin sebeplerini ve sürecini inceler. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ekonomik rekabetin zehirli etkisi, Türk milliyetçiliğinin belirginleşmesi ve gücün İttihat ve Terakki tarafından ele geçirilmesinin Ermeni soykırımına sebebiyet verdiğini ileri sürmektedir. Mann, hiç bir zaman, Ermeni milliyetçiliğinin rolünü, isyancı örgütlerin ve şiddetlerini veya bu tür eylemlerin Osmanlı bürokrasisi üzerindeki etkilerini tartışmaz. Osmanlı devletinin Ermeni topluluklarının güvenliğini sağlama konusunu anlayamadığımız sürece, Osmanlı devlet görevlilerinin girişimlerini tamamen anlayamayız. Mann, İttihat ve Terakki liderlerinin Balkan Savaşları'ndaki (1912-1913) yenilgiden, Avrupa güçleri tarafından 1914'te Doğu Anadolu'ya iki yabancı müfettiş tayin edilmesi şeklinde dayatılan reform projelerinden kaynaklanan aşağılanmanın ve kurban edilmenin psikolojik etkilerini tartışmasına rağmen, bunların siyasi sonuçlarını asla incelemeyiz. Dahası, Doğu Anadolu'daki Rus tehdidi ve Ermeni ayaklanması arasındaki ilişkiyi incelemeyiz.

Ancak, Mann, 'Ermeniler ile olan ittifaktan' 'stratejik olarak kuşatılmış sürgünlere', 'şiddetli sürgünlere' ve soykırıma kayan İttihat Terakki politikalarının gelişmesini uygun bir biçimde özetler. Bu soykırımın, bahsedildiği gibi bilinçli, planlı ve kasıtlı olmadığı sonucuna varır. ... ölümlü arındırmalar çok nadiren faillerin öncelikli niyetidir. Mann'ın çalışmalarından, öyle sanıldığı gibi Ermenileri yok etme niyetinin olmadığı ve devletin değişen politikalarının Ermenileri öldürme planının olmadığını doğruladığı anlaşılabilir.

Donald Bloxham olaylara daha dengeli ve tarihsel bir anlatımla yaklaşır. Savaşın, Ermenilerin yok edilmesi üzerindeki en önemli etken olduğunu öne sürer. Ama o da, İttihat ve Terakki ideolojisini Ermeni ayaklanmasının artmasıyla ve devlete karşı oluşturduğu tehditle bağdaştırır. Dahası, Ermeni topluluğunun milliyetçi liderlerinin büyük Avrupa güçlerine fazla ilgi göstererek ve Osmanlı devletine karşı şiddet kullanmasına yönelik yanlış kararlar verdiği görüşünü yansıtır. Kısacası, farklı ideolojilerin birleşimi, Avrupa müdahalesi ve savaş Ermenilerin yıkımına sebep olmuştur. Bloxam'ın öne sürdüğü en karmaşık görüş iyi geliştirilmiş bir soykırım planının olmayışından ziyade Osmanlı politikalarının giderek radikalleşmiş olmasıdır.

Sınırlı tehirden katliamlara ve 1915 baharının sonlarındaki soykırıma kadar İttihat ve Terakki politikalarının tümü yaşanan zorluklara karşılık olarak gelişmiştir: Aslında, Türk askeri arşivlerindeki, Ermeni isyancıların ayaklanma faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşı sırasında lojistik hatlara ve Müslüman nüfusa karşı düzenli saldırıların kayıtları ile ilgili ciltlerce kitap yayımlamıştır. Bir başka deyişle, Osmanlı askeri ve sivil yetkililerinin elindeki istihbarat raporlarına göre asıl güvenlik tehdidi Ermenilerin isyan girişimleri ve Rusya, İngiltere ve Fransa ile kurdukları yakın ilişkiden kaynaklanmıştır. Van'daki Ermeni isyanı ve şehrin Rus birlikleri tarafından işgal edilmesi Osmanlı ordusuna karşı koordineli operasyon korkusunu doğrulamıştır.

Müttefikler 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'ye girmiş ve Mayıs'ta Ermeni gönüllülerle Rus ordusu Erzurum'a doğru harekete geçmiş, bazı Ermeni milisleri Akdeniz kıyılarında Osmanlıya karşı istihbarat toplarken yakalanmıştır. Savunma Bakanlığı ve Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı kanıtlar doğrultusunda hareket etmiş ve Nisan'da lojistiklerini ve iletişim hatlarını korumak üzere Ermenilerin yerini değiştirmişlerdir.

Kişi-(Elit-)Odaklı Tez

Son yıllarda, kasıt tezinin ana iddiasına R. G. Suny, Fuat Dündar, Halil Berktaş, Selim Deringil ve Yektan Türkyılmaz gibi önemli uzmanlar tarafından karşı çıkmıştır. Bu uzmanların, kişi odaklı yaklaşımları, karar mercii olan elitlerin ve bir grup insanı ortadan kaldırmak için emirleri yerine getiren bürokratların rolüne odaklanır. Kafkas konusunun öncü uzmanlarından ve bir Ermeni siyaset bilimcisi olan Ronald Sunny, soykırımın en mantıklı açıklamasının devlet elitlerinin rolü ve modernitenin ortaya çıkması olabileceğini ileri sürmektedir. Soykırımın alt-üst bas-kısından değil, elitler tarafından tasarlanmış olduğunu ileri sürer. İttihat ve Terakki elitinin katliam sürecinde rolünün önemi üzerinde durur.

O da, ümmetçi bir imparatorluktan yurttaş-odaklı bir siyasete geçişin zorluklarından, Ermeni topluluğunun zenginleşmesi ve artan ayrımcılıktan, Müslüman Türklerin Birinci Dünya Savaşı'nda son topraklarının bölünmesinden duydukları kaygıdan kaynaklı, Müslüman-Hıristiyan Ermeni etnik ve dini kutuplaşması tezini reddetmez.

Ancak, bu yaklaşımın açıklayamadığı pek çok soru vardır: Nasıl oldu da Talat Paşa, Ermenilere yakın olarak bilinen bir kişi iken, Ermeni topluluklarını ortadan kaldıracak bir kişi haline geldi? Bir başka deyişle, Talat Paşa ve diğer İttihat ve Terakki liderleri Ermeni tarafının iddia ettiği gibi soykırımcı oldular? Bu değişimi, varsa, hangi etkenler açıklar?

Sürülen Ermenileri cephe hattında öldürenler var mıydı? Toplu öldürmeler, toplumsal destek olmadan başarılı olabilir miydi? Bu yaklaşım toplumun rolünü görmezden gelecek sadece liderlere odaklanmaktadır. Elitlerin rolü üzerinde duran uzmanlar, soykırımın savaş psikolojisi içinde gelişmiş korkunun ve endişenin bir sonucu olduğunu öne sürmektedirler. Yani, sürgünler, devleti korumak ve Ermenilerin Rusya ile işbirliğini engellemek için elitler için alınmış istemli bir karardır.

Ancak, Dündar problematik ama aynı zamanda da orijinal bir tez ileri sürer. İttihat ve Terakki'nin asıl amacının asimilasyon ve sürgün yoluyla bir Müslüman-Türk vatani kurmak olduğunu iddia etmektedir. İttihat ve Terakki'nin demografik planı ilk başta Müslüman olmayanların Anadolu'dan sürülmesi ve daha sonrasında, Türk olmayanları hayal edilen Türk milleti ile özdeşleştirmektir. Bu politika ilk olarak Bulgarlara, Ortodoks Yunanlılara (Rumlara) ve daha sonra Mayıs 1915'te Ermenilere karşı yürütülmüştü. Dündar, homojenleştirme fikrinin ve İttihat ve Terakki'nin kullandığı taktiğin, İttihat ve Terakki'nin balkanlardan aldığı daha büyük bir millet yaratma projesinin bir parçası olduğunu öne sürer. Dündar ve Türkyılmaz, Birinci Dünya Savaşındaki sürgün kararlarının ve öldürmelerin anlaşılması bakımından siyasi girişimcilerin rolü üzerinde dururlar. Deringil de Genç Türklerin tüm Ermeni nüfusunu yok etmeyi planladıklarını iddia etmektedir. Dahası, İkinci Abdülhamid dönemindeki katliamları CUP'un etnik temizleme politikalarından ayrı tutarlar.

Yukarıda kanıtlandığı üzere, 1915 olaylarının sebepleri ve ihtimalleri üzerine, 'soykırım cephesinde' gittikçe artan görüş farklılıkları vardır. Soykırımın olduğunu savunan bilginler arasında bile Ermeni topluluklarının yıkımına neyin sebep olduğuna dair mutabakat sağlanamamıştır. Hepsi de yaşanan olayın soykırım olduğu konusunda hemfikirdir ancak her biri farklı açıklamalar sunmaktadır. Ermeniler tüm sorumluluğu Türklere yükler

ve kendilerinin pasif ve suçsuz kurbanlar olduklarını kabul ederler. Bu yaklaşım çeşitli Osmanlı aktörlerine büyük sorumluluk yüklemektedir.

Epistemik Topluluk II: Soykırımı Karşıt Anlatılar

Soykırım karşıtı anlatıların gelişmesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi de bazı siyasi mercilerin (meclisler ve IAGS (Uluslararası Soykırım Bilginler Derneği gibi)) 1915 olaylarının tarihini soykırım olarak yeniden yazma çabalarıdır. Bazı soykırım uzmanları ve Ermeni diasporasının büyük bir bölümü, Ermenilerin savaş sırasında yaşadıklarının Türkiye Cumhuriyeti ve tüm dünya tarafından tarihteki ilk soykırım olarak tanınmasını istemektedir; öte yandan, Anadolu Müslümanlarının çoğu olayları, kolektif hafızaları dahilinde, etnik temizlemeleri ve soykırımsal katliamları Ortodoks Hıristiyan milletlerin kontrolü altında ve vatanlarını korumak üzere yapılan meşru-müdafaa olarak hatırlarlar. Trajik 1915 olaylarına dair tartışmalar uluslararası platforma taşınmış, Ermeni lobisi bazı Avrupa güçlerinin desteği ile Türkiye'nin Avrupa Birliğine alınmaması ya da ABD Kongresince Türkiye'nin cezalandırılması ve dış politikasının uyarlaştırmak için baskı yapmaktadır.

Bu siyasi organlar, tarihin siyasetçiler tarafından yazılıyor olması gerçeğine rağmen, tutarlı bir anlatının araştırılması, incelenmesi ve yazılmasının tarihçilerin görevi olduğunu anlamada başarısız olmuşlardır. AB, bu tartışmaları, soykırımın tarihi sorumluluğunu kabul etmesi için Türkiye'ye baskı uygulamak için kullanmıştır. ABD'deki güçlü Ermeni lobisi, ABD Kongresinin de benzer tavrı takınması için hiç olmadığı kadar büyük bir baskı ortaya koymaktadır. Türkiye, kendi hesabına, bu tür suçlamaları veya tarihi suçları reddetmektedir ve kendisine meydan okuyanları, Cezayir, Bosna ve Hindistan'da yapılan soykırım amaçlı katliamlardaki rollerini reddede-

rek göstermiş oldukları iki yüzölçüğe dikkat çekerek, aynı dönemde Osmanlı Müslümanlarının katlini görmezden gelmekle suçlar.

Baskı, aynı zamanda, soykırım tezini kabul etmeyen uzmanları da hedef almıştır. Örneğin, Selanik ve Osmanlı İmparatorluğu uzmanı Gilles Veinstein, kanıtları 1993 yılında L'Histoire'de yayınlanan meşhur bir makalesinde incelemiş ve 1915'te yaşanan olayın soykırım olmadığına sonucuna varmıştır. Profesör Veinstein, College de France için aday olduğunda, pek çok tarihçinin desteğine rağmen, bilimsel çalışmaları yüzünden Fransa'daki Ermeni diasporasının karalama kampanyası ile karşı karşıya kalmıştır.

Milliyetçi Tez

Türkiye'de 1915 olaylarının bir yorum spektrumu vardır. Spektrumun sağ tarafında, Ermenilerin ihanetini durdurmak ve anavatanı korumak için 1915 olaylarının gerekli olduğunu gören milliyetçi Türk perspektifi yer alır. Bu grupta, laik milliyetçi partilerin siyasetçileri vardır – Devlet Bahçeli'nin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Doğu Perinçek'in İşçi Partisi (İP) ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). Özcü görüşü benimsemiş Ermeniler gibi, bazı uzmanlar Ermenileri, ayaklanmak ve kuşatılmış Osmanlı devletini sırtından bıçaklamak için fırsat kollayan hain insanlar olarak görme eğilimindedir.

Baskın olan bu perspektif, aynı zamanda, büyük Avrupa güçlerinin Anadolu'nun bölünmesindeki rolünü ortaya koymaktadır. Kısacası, Ermeniler, Anadolu'daki Türk ve Müslüman varlığını sona erdirmek için Avrupa emperyalist güçleri tarafından bir aracı olarak görülmüştür. Bu perspektif Ermenileri homojenleştirir ve onları özellikle Rusya gibi emperyalist güçlerin yardımıyla devlete karşı ayaklanan fırsatçı insanlar olarak görür. Olayların bu yüzü, Osmanlı devleti ve Ermeniler arasındaki tarih boyunca nispeten iyi olan ilişkileri hiçe saymaktadır. Dahası, Ermenile-

rin, yaşadığı sıkıntıları ve Ermeni çiftçilerinin topraklarının Kürtler ve Çerkezler tarafından sürekli kapılmasını da göz önünde bulundurmaz. Bir başka deyişle, Ermeniler, tıpkı diğer Anadolu köylüleri gibi, ağır vergilere ve kanunsuzluklarla baskı altında tutulmuşlardır. En nihayetinde, bu perspektif, 1908'den 1913'e kadar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Devrim Federasyonu arasındaki yakın işbirliğini ve Ermeni siyasi partileri arasındaki iç hedef çeşitliliği de hiçe saymaktadır.

Çoğu Osmanlı tarihçisi, Ermeni halkının yerinin değiştirilme kararını, Rus düşmanlarla işbirliği yapmalarını engellemek ve sivil halkı korumak amacıyla alınan bir güvenlik önlemi olarak görmektedir. Bu tarihçiler, Bernard Lewis, Justin McCarthy, Stanford Shaw, Edward J. Erickson, Andrew Mango, İlber Ortaylı, Norman Stone, Jeremy Salt, Kemal Cicek, Murat Bardakçı ve Yücel Güçlü'dür ve hepsi de bunun bir soykırımdan ziyade, devleti yok etmek için tehdit oluşturan işgalci Rus birlikleriyle iş birliği içindeki Ermeni ayaklanmasını durdurmak üzere alınmış acil ulusal güvenlik önlemleri ihtiyacından kaynaklanmış sürgünler olduğu sonucuna varmışlardır. Hepsi de, sürgün talimatlarının tam olarak yerine getirilmediği ve felaket bir şekilde yanlış yöne saptığı üzerinde hemfikirdirler.

Bu bilginler, tehcir kararı ile ilgili olarak farklı sebepler sunarlar: Ermeni milisleri işgalci Rus birlikleri ile işbirliği içindeydiler; Ermeni milliyetçiliği ayrılıkçıydı ve Osmanlı bürokrasisi 1914 reform kararının bağımsız bir Ermenistan kurma çabası olduğu sonucuna ulaştı; ve Ermeni milisleri, dışarıdan Avrupa desteği alabilmek için Osmanlı birliklerini Ermenilere saldırmak için kışkırtıyordu. Bu bilginler, tehcirin probleme karşı geçici bir güvenlik çözümü olduğu ve pek çok masum Ermeni'nin, çökmüş devlet, yeterli sağlık ve ulaşım imkanının olmayışı ve Kürt aşiretlerinin hesaplaşması gibi nedenler yüzünden öldüğü konusunda hemfikirdirler. Edward

Erickson Ermeni ayaklanmasının doğası ve Osmanlı devletinin güvenliği üzerindeki etkileri üzerine kapsamlı araştırmalar yürütmüştür. Bu ayaklanmaların devletin güvenlik algısını nasıl şekillendirdiğini ve Ermeni topluluğunu teminat altına almaya nasıl yardımcı olduğunu inceleyen ilk araştırmacıdır.

Karşılaştırmalı soykırımın öncü uzmanlarından olan Gunther Lewy'ye göre, Ermeni ayaklanmasının, isyan ve Ruslarla işbirliği yapmasının akabinde, İttihat ve Terakki'yi aşırı önlemler alması yönünde provoke etmiştir ve bu önlemler sürgünlere ve Ermeni topluluğunda büyük can kayıplarına neden olmuştur. Bazı araştırmacılar, 1914'te Avrupa güçlerinin reform projesi kapsamında uygulamaya koyduğu, Doğu Anadolu'ya iki Avrupalı müfettişin tayin edilmesi sonucu, İttihat ve Terakki'nin Ermenilerin aşırı taleplerine karşılık olarak gittikçe radikalleştiğini iddia etmektedirler.

12 Kıyım Tezi

Murat Belge Fikret Adanır ve Baskın Oran gibi isimleri içeren bir grup Türk uzman, İttihat ve Terakki'nin liderlik rolüne ve diktatörce ideolojisine vurgu yaparak, kişi ve ihtimal yaklaşımına inanır. Belge, diasporanın soykırım kelimesinden vazgeçmeleri gerektiğini öne sürer. 1915 olaylarını milliyetçi İttihat ve Terakki tarafından yapılmış bir dizi kıyım olarak görür ve pek çok Ermeni'nin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmış olmasına rağmen, soykırım olarak tanımlanamaz. Türkiye'deki milliyetçi söylemle büyük sorunları olan bu gruptaki düşünürler, devlet karşıtıdır ve 1915 olaylarını soykırım olarak adlandırmaları da, Ermeni meselesi konusundaki baskın milliyetçi söylemi eleştirmek için soykırımvari kelimesini kullanırlar.

Örneğin, Osmanlı Makedonya'sının önde gelen tarihçilerinden Fikret Adanır olayları soykırım olarak adlandırır ama aynı zamanda da, Türk devletinin hiç bir zaman 1915 olaylarını, hukuki açıdan soykırım ol-

madığından, soykırım olarak tanımaması gerektiğini öne sürer. Bazen bu terimi kullanır ama aynı zamanda da, Ermeni topluluklarını yok etme maksadının veya ideolojisinin olmadığını öne sürer. 'Soykırımı bir kolektif grubu cezalandırma' ve 'tarihi sorumluluk' bakımından kullanıyorum' u öne sürdükten sonra, soykırımın hukuki anlamını kullanmayı reddeder, çünkü 'Ermenilerin öldürülmesine dair bir belge olmadığından, kastın kanıtlanabileceğine inanmıyorum'. Röportajın en can alıcı kısmı, 'Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devletinin kurulma ihtimalinin yok edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının mümkün olacağı iddiasıdır. Biz şu anki devleti bu alternatifi yok ederek kurduk' Adanır, Osmanlı devletinin büyük bir hata yaptığını ve olaylarla hiç bir ilgisi olmayan masum Ermenilerin Osmanlı kararının sonuçlarından cezalandırılmalarından ve acı çekmelerinden tamamen sorumlu olduğunu ileri sürer.

Bu insanlardan başlarına gelenlerden dolayı açıkça özür dilemeliyiz. Daha sonra, Ermenilere bu olayların şartlar dahilinde yaşandığını söylemeliyiz. Osmanlılar bunu niçin 100 yıl öncesinde değil de 1915'te yaptı? Dolayısıyla, Ermenilerin bir devlet kurma hayalleri ve Müslümanların acı çekmesiyle sonuçlanan Ermeni terörizmi gibi nedenler söz konusudur.

Adanır, Ermenilerin güvenlik tehdidini ve büyük Avrupa güçlerinin müdahaleleriyle sonuçlanacak Ermeni örgütlerinin provokasyon yaptığını kabul eder. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki ve Ermeni milliyetçilerinin bakış açılarının benzer olduğunu öne sürer çünkü 'her iki taraf da sosyal Darwinizm'e yani gücü olan haklıdır ve istediğin alır ve eğer ben seni öldürmezsem sen beni öldürürsün' görüşüne inanır. Adanır, ayrıca Ermeni milliyetçilerinin tıpkı İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi homojenliği savunduğunu belirtir. Bağımsız bir siyasi aktivist olan Baskın Oran, pek çok Türk'ün milliyetçi ve katı tutumunun, 'milliyetçilik, cahillik, ve Ermenilerin

toprak veya tazminat isteyecekleri korkusunun sonuçları olduğunu ileri sürmektedir. Dahası, bu katı tutum, Türk diplomatların öldürülmesine ve Ermeni diasporasının Türkiye'yi Nazi Almanya'sına benzetmesine karşı bir tepkidir. Bir tarihçi olmayan ve dönem hakkında bilgiden çok fikir belirten, Oran, 'bağımsızlık savaşında Kürtlerin, Ermenilerin geri dönmesini istemedikleri için Ankara hükümetini desteklemeyi kabul ettiklerini' iddia etmektedir. Oran etnik temizleme terimini tercih eder ve bunun İttihat ve Terakki tarafından yapıldığını ileri sürer. Ancak, soykırım kelimesini kullanmayı şiddetle reddeder, çünkü Türkiye'nin 1915 olaylarıyla yüzleşmeyi kabul etmemesinin ana nedeni bu kelimedir.

İslamcı Tez: Soykırım Değil, Kıtıl

İslamcı tarihçilikteki yorumlar, şair Necip Fazıl Kısakürek, ünlü tarihçi Kadir Mısırlıoğlu, ve belli aralıklarla tarih üzerine günlük gazete olan Zaman gazetesinde yazan ve kendi kendini yetiştirmiş Mustafa Armağan tarafından şekillendirilmiştir. Fikir yapıları İkinci Abdülhamid'e olan sempateri, Osmanlı devletine olan hayranlıkları ve Genç Türklerle onların rasyonel laik düşüncelerinden haz etmeyişlerinden oluşmuştur. Hepsisi de, İkinci Abdülhamid'e ve onun İmparatorluk içindeki pan-İslamcı dış politikasına hayrandır. Bu yüzden, Ermeni meselesinin Adalet ve Kalkınma Partisi'ni de içeren çağdaş İslamcı anlayışı İkinci Abdülhamid'in Ermeni sorunu gözünden görülmektedir:

Bir süreden beri, Ermenistan'ın sınırlarını çizme çalışmaları vardır. Ancak, göz ardı edilen bir gerçek vardır ki Ermenilerin yaşadıkları yer çoğunluğu Müslüman olan bölgelerdir. Bu bölgelere Ermenistan olarak adlandırılacak hiç bir işaret veya sembol yoktur. Reform adı altında yapmak istedikleri şey bir Ermeni devletini kurmaktır. Bu kesinlikle mümkün değildir. Pek çok Türk, Ermeni devrim örgütlerinin Balkan uluslarının

yaptıkları gibi bağımsız bir devlet kurmaya çalıştıklarına inanır. Aynı zamanda, Ermeni liderlerin düşmanlarla (Rusya ve de Fransa ile) Türk kuvvetlerine karşı ittifak yapmış oldukları hususunda hemfikirdirler.

Ama yine de, İslamcılar CUP ile Taşnaklar arasında pek fazla fark görmezler. Her ikisini de çete (bir dava için gayri nizami savaşanlar) ve yaptıkları siyaseti de çetecilik (gayri nizami yollarla yapılan siyaset) olarak görürler. İki komitenin İkinci Abdülhamid'i öldürmeye çalıştıklarını ve zaman zaman işbirliği yaparak İmparatorluğu yıkmaya çalıştıklarını iddia ederler. Tam aksine, Ermenileri, Müslüman imparatorluğu ve Anadolu'daki Müslüman varlığını yok edecek Hıristiyan Avrupa güçlerinin maşası olarak görürler. En popülist İslamcı tarihçilerden biri olan Mustafa Armağan şunu ileri sürer:

Ermeni tehirci söz konusu olduğunda, savaştan ötürü iki taraf da ölmüştür ve bir soykırım niyeti yoktur... Soykırım yapılmasına dair bir emir yoktur. Ancak, şu bilinen bir gerçektir ki tehcir sırasında, bazı düzensiz birlikler konvoylara saldırmış ve insanlara kıymışlardır. Bunun Osmanlı hükümetiyle hiç bir ilgisi yoktur.

İslamcılar İttihat ve Terakki ile Ermeni devrim örgütlerinin birlikteliklerine bakarlar ve her ikisinin de devrimci milliyetçiliğin Avrupa ideolojik kökeninden ve sosyal Darwinizm'den ilham aldıklarını ileri sürerler. Dahası, hem İttihat ve Terakki hem de Ermeni siyasi partileri homojen bir ulus yaratmayı hedeflediler ve Ermeniler savaşı kaybetti. Kısacası, bu perspektif Ermeni topluluklarının tehcir edilmesinin Ermenilerin Avrupalı Hıristiyanlar tarafından desteklendiği birbirine zıt iki laik ideolojinin sonucu olarak görülür.

Bu bilginler 1915 olaylarının soykırım sayılmayacağı, daha ziyade, meşru müdafadan veya kıtaldan oluşan milli mücadele olduğu konusunda ısrarcıydılar: ortada milliyetleri ve dinlerinden dolayı Ermenileri yok etmeden ziyade, Müslüman varlığına karşı

görünür bir güvenlik tehdidini ortadan kaldırma maksadı vardır; bazı Müslüman olmayan topluluklar savaş öncesinde ve sırasında devletin güvenlik kaygılarından dolayı tehcir edilmiştir; ve savaş sırasında yaşanan olay iki yerli halk arasındaki şiddettir: Kürtler ve Ermeniler.

Osmanlı İmparatorluğunda pek çok etnik-dinsel ve milliyetçi hareketler vardı, ama yine de hiçbirisi Ermeni davasındaki kadar kanlı olmadı. Bu çağın tarihçileri bu olayın çökmekte olan bir imparatorlukla ayrılıkçı Ermeni milliyetçi gruplar arasındaki en kanlı karşılaşma olduğunu açıklamak gibi çetrefilli bir görevle karşı karşıyadır. Ermenileri diğer etnik gruplardan ayıran etmen Ermenilerin hiç bir Osmanlı vilayetinde çoğunluk olmayışlarıdır; nüfus ve toprak arasında bir uyum yoktur. Bu azınlık statüleri onları dışa, Büyük Güçlerin desteğini almaya itmiştir ve Ermeni milliyetçi akımı özellikle Rusya'ya bağlı olarak büyümüştür. Dahası, bu, İstanbul merkezli bir Ermeni kilisesi veya kültürel elit hareketi değil, Anadolu'daki yerel orta sınıf tarafından yapılan bir girişimdir.

Sonuç

Son yıllarda, her bir epistemik topluluk içindeki uzmanlar, olayların nedenleri, süreci, ve sonuçları hakkında bir diyalog başlatılmak için tarih yazımının sınırlarını aşmışlardır. Epistemik topluluklar içindeki ve ötesindeki süregelen bu tartışmalar Ermeni toplulukları ile Osmanlı devleti ve halkının farklı katmanları arasındaki çok yönlü ilişkileri anlamaya dair ortak bir kaygı geliştirmiştir. Temel sorular şunlardır: Bir tarihçinin, soykırım uzmanı karşısında 1915 olaylarını anlamada ve açıklamadaki rolü nedir?

Olayların bir bağlamda ele alınması Ermeni kıyımlarının rasyonelleştirilmesine yol açar mı? Olayların sonucu emperyal çekişmelerin kaçınılmaz bir sonucu mudur? Gerçekleşen olaylarda, insan unsurunun rolü (İttihat ve Terakki liderlerinin siyasi tercihleri) nedir? Bu sorulara dair tartışmalar olayların sebepleri ve sonuçlarına dair ortak bir anlayış oluşturamayabilir ama tartışmaları daha insani bir boyuta taşır.